

INTERMEDIALITÁS*

DÁNÉL MÓNIKA – SÁNDOR KATALIN

FOGALOMTÖRTÉNET

Az intermedialitás fogalma médiumok, illetve művészetek közötti kölcsönviszonyokra, interakciókra vonatkozik. Szűkebb értelemben pedig akkor beszélhetünk intermedialitásról, amikor egy médium figurációként jelenik meg egy másik médiumban, és ez reflexív módon magára a médiumra irányítja a figyelmet (PAECH 2002). Az intermedialitás fogalma elválaszthatatlan a médium fogalmának értelmezéseitől, ugyanakkor a médiumok felfogása is összefügg az intermedialitással. W. J. T. Mitchell posztstrukturalista képelmélete felől minden médium kevert médium, azaz a médiumokban különböző „kódok, diszkurzív konvenciók, csatornák, érzékelési és kognitív módozatok” kombinálódnak (MITCHELL 1994, 95). Továbbá a médium nem elszigetelten, hanem eleve más médiumokhoz való viszonyban érthető: egy médium „»tartalma« [...] mindig egy másik médium”, például „a könyv tartalma a beszéd és a filmé a regény” (McLUHAN 1999, 305). Média-genealógiai nézőpontból pedig a médium – létrejöttének folyamatában – „birtokba veszi”, átalakítja, remedializálja „más médiumok technikáit, formáit, azok társadalmi jelentőségét” (BOLTER–GRUSIN 2011).

Az „intermédiá” szó megalkotását Dick Higgins New York-i fluxusművész nevéhez kapcsolják (1966), aki Samuel Taylor Coleridge-től eredezteti, és „hagyományosan” különálló médiumok „konceptuális fúziója”-ként érti (pl. happening, konkrét költészet; HIGGINS 2007, 19). Ugyanakkor a könyvet „nyomdai elrendezés”-ként, az olvasást pedig „magányos, hallgató hangverseny”-ként elgondoló Stéphane Mallarmé mai nézőpontból úgy tekinthető, mint aki az egyes művészetek egyneműségét problematizálja a művészetközinek nevezhető befogadásmód leírásával (SZEGEDY-MASZÁK 2007, 32). A művészetek összehasonlíthatóságának elve társadalmi, kulturális, politikai kontextusokba ágyazottan korábbi történeti korszakokban is megjelenik: az *ut pictura poesis* („a költészet, akár a festészet”, Horatius) antik hagyományában, a művészetek versengését, kulturális presztízsharcát színre vivő reneszánsz *paragone*-ban, az *ut pictura poesis* elvét bíráló, a térbeli és időbeli művészeteket elkülönítő, felvilágosodás kori Gotthold Ephraim Lessing *Laokoönjében*, a romantikában a wagneri *Gesamtkunstwerk* esztétikai

* A szócikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint *A másság terei. Kulturális tér-képek, érintkezési zónák a kortárs magyar és román irodalomban és filmben* című, OTKA NN 112700 számú projekt támogatásával készült.

összetettségében. Mindezek az intermedialitáskutatások történeti előzményeinek tekinthetők (MÜLLER 1998, 32–33). A 20. század második felében a szöveget a bahtyini dialogicitáselv alapján szövegköziségként, szövegek permutációjaként újraértő posztstrukturalista intertextualitáselméletek válnak a gyakran irodalomtudományi alapozású intermedialitáskutatások előtörténetévé.

■ KONTEXTUSOK

Elméleti szempontból az intermedialitás nem valamennyi intermedialitásnak tekinthető jelenséget átfogó, koherens teóriaként, mint inkább különböző diszciplínák, módszerek, elméleti keretek kölcsönhatásában létrejövő kutatási perspektívaként („keresőszóként”) gondolható el (MÜLLER 2010, 32). Mint fogalmat mindig történeti, akadémiai, társadalmi és intézményes kontextusba szükséges helyezni. Tudományközi perspektívában az intermedialitás egyrészt a tudományterületek diszciplináris elkülöníthetőségét problematizálja (MÜLLER 2010, 17), másrészt mediális különbségekre és kölcsönviszonyokra érzékeny befogadásmódokat alakít ki. Továbbá „a művészetek tudományközi mérlegelése a kutatásnak egymástól lényegesen eltérő módzatai között létrejövő kölcsönhatást jelenthet” (SZEGEDY-MASZÁK 2007, 30). Az intermedialitás fogalmát és kutatási perspektíváját mindazonáltal szükséges megkülönböztetni a művészetköziségtől (*interartiality*). Míg az intermedialitás esetében a kommunikációs és művészeti médiumok vizsgálatában hangsúlyossá válnak társadalmi, technológiai, mediális tényezők, addig a művészetközi kutatások az egyes művészeti ágak (pl. festészet és film, irodalom és fotográfia) közötti kölcsönhatások, átvételek, idézések, olykor genealógiai viszonyok komparatív elemzését célozzák nem annyira médiaelméleti, hanem inkább poetológiai vagy filozófiai hagyományokhoz kapcsolódva (vö. MÜLLER 2010, 19; PETHŐ 2011, 34–35).

Az intermedialitáskutatások a média-, irodalom-, film- vagy színháztudományban, a művészettörténetben vagy a filozófiában a kutatási témák változatosságát és termékeny disszeminációját eredményezték, ám az eltérő szemléletmódok a módszerek megszokszorozódását és a terminus inflálódását is maguk után vonták. Részben ezzel is magyarázhatók azon törekvések, amelyek az intermedialitás fogalmát szűkebb értelemben használják és/vagy specifikus médiumközi jelenségekre vonatkoztatják. Ilyen irány, amikor az *intermedialitást* megkülönböztetik a *multimedialitástól*: míg az intermedialitás a médiumok és művészetek olyan kölcsönviszonyára vonatkozik, amelyben a médiumok nem „összeadódnak”, hanem felülírják, transzformálják, kimozdítják egymást, megkérdőjelezve magát a médiumspecifikusságot, addig a multimedialitás inkább médiumok nem

transzformatív egymásmellettiségeként gondolható el (pl. egyes weboldalak multimediális tartalmi esetében).

Irina O. Rajewsky az intermedialitást tágabb értelemben médiumok közötti határátlépésnek tekinti, szűkebb (poétikai) értelemben pedig az intermedialis gyakorlatok három csoportját különbözteti meg: *mediális átvitelek* (pl. irodalmi szövegek filmes adaptációja), *médiumkombinációk* (pl. operaeloadás, illuminált kéziratok, képregények) és *intermediális utalások* (pl. filmszerű próza, ekphraszisz; RAJEWSKY 2010, 55). Az intermedialis alkotások azonban éppen köztes létükkel, a kategorizációkat megbontó sajátosságukkal ellenállnak a taxonomikus leírásnak. Sokkal közelebb állnak a hibrid mcluhani fogalmához, amely két médium találkozását a szabadság, illetve az egyes médiumok által az érzékeinkre erőltetett zsidbadság alóli felszabadulás pillanataként ragadja meg (MCLUHAN 1999, 55, vö. MÜLLER 2010, 25).

A humántudományok testi fordulatával (*corporeal turn*) is összefüggésbe hozható fenomenológiai intermedialitáskutatásokban újabban egyre hangsúlyosabbá válik az intertextualitás szövegszerűsége és fogalmi-intellektuális értelmezést előtérbe állító paradigmájától való elmozdulás az intermedialitás érzéki, szenzuális folyamatként való elgondolása felé, amely megtestesült („embodied”) befogadót feltételez (OOSTERLING 2003). A mozi interszenzuális, nem fogalmi befogadómódjából kiinduló filmes intermedialitás-kutatás például a médiumköziséget érzéki, korporeális tapasztalatként, a mozgóképek szemmel tapintható textúráját „létezésünk minden rostjával” érzékelő befogadásként ragadja meg (PETHŐ 2011, 69).

Szintén jelentős irányváltásnak tekinthető a kutatásban a „*Gesamtkunstwerk* utópiájától az intermedialitás heterotópiája” felé való elmozdulás, azaz az integratív, valamilyen konceptuális egészként felfogott intermedialitás fogalma helyett a mediális különbségek iránti érzékenység térnyerése (OOSTERLING 2003, 38), mely nemcsak esztétikai, hanem politikai tétellel is bírhat. A globalizáció folyamatában a közöttség („in-between”) iránti érzékenység inkább „a lokális és a globális feszültségében” mutatkozhat meg, „mintsem lokális, etnikai identitásokban vagy egy globális totalitásban való érdekeltségben” (OOSTERLING 2003, 46). Ez releváns felismerés lehet a kritikai médiaműveltség alakításának pedagógiai gyakorlatában is, amely a globálisan közlekedő médiatermékeket és a hálózati kultúrát különféle médiumok, szociopolitikai kontextusok és hatalmi viszonyok összefüggésrendszerében közelíti meg. A posztmédia korszakának kihívásai felől az intermedialitás kutatásának is újabb feltételek között kell újraértelmeznie önmagát. A kommunikációs és művészeti médiumokat „felszívó”, remedializáló és bizonyos értelemben uniformizáló digitális médium hatására felmerül a kérdés, hogy az intermedialitás fogalma elveszíti-e jelentőségét a digitális

monomedialitás javára, vagy újra relevánssá válik az intermedialitásnak mint szenzuálisan meg tapasztalható mediális „környezet”-nek („environment”) az elgondolásában (PETHŐ 2011, 27).

Jelenleg az intermedialitás mint alkotásmód a művészeti képzésen belül egyetemi szakként („intermédia”) intézményesül, azonban mint befogadási módnak és mint kutatási perspektívának a felszabadító hatása abban áll, hogy a médiumok és intézményes közegük, illetve a tudományterületek és diszciplínák határait szubverzív módon folyamatosan megkérdőjelezi, és így ezek állandó újraértését provokálja ki. Antropológiai nézőpontból „stimuláció”-ként, „a tapasztalat erős formájának performatív előállítás”-ként felfogott „intermediális viszonyok aligha engedik meg, hogy az esztétikai tapasztalati területeket a művészi gyakorlat rendszereiként vagy önreferenciálisan jól meghatározott övezeteiként ragadjuk meg.” (PFEIFFER 2005, 22, 101–102.)

A médiumköziség inherens felforgató és egyszersmind összekapcsoló tulajdonsága tehát olyan dinamikus viszonyt jelent, amely történeti korokon átívelő hatást hozhat létre, ahogyan ezt Hieronymus Bosch *Gyönyörök kertje* című (1500 körüli) triptichonjának modern és posztmédia kori mozgóképi „adaptációi” is példázhatják. A képhermeneutika felől „permanens »keletkezés« állapotaként”, a szokatlan (emberi-állati-növényi-ásványi) összefonódások által „a tekintet festett labirintusaként” értett festmény esetében (BELTING 2012, 54, 20, vö. PETHŐ 2014, 471) a filmes felidézések hatására erős hangsúlyt nyernek a triptichon (mint oltárelem) mediális határátlépései a különböző művészetek (szobrászat, építészet, vallásos szöveg, szertartás) között, amelyek önállósága így folytonosan megkérdőjeleződik. A „művészet és a művészi képzelet liminalitásainak alapvető képe”-ként (PETHŐ 2014, 472) érthető festményben a határátlépések és összefonódások „megfestett” gyönyöre a befogadás áramló, szenzuális gyönyörévé válhat a látható és a képzeleti mezsgyéjén, és így a több évszázados műalkotás magának a médiumköziségnek az érzéki, átmeneti, rögzíthetetlen tapasztalatát viheti színre.

■ KAPCSOLÓDÓ SZÓCIKKEK

Hibriditás | Írás | Közvetítés | McLuhan, Marshall | Médium | *Remediation* (J. D. Bolter – R. Grusin) | Test | Vizualitás

■ BIBLIOGRÁFIA

BELTING, Hans 2012. *Hieronymus Bosch. Garden of Earthly Delights*, Prestel, Munich – London – New York.

BOLTER, Jay David – GRUSIN, Richard 2011 [1999]. *A remedializáció hálózata*, ford. BARCZI Katica, Apertúra 6/3, <http://apertura.hu/2011/tavasz/bolter-grusin>.

- HIGGINS, Dick 2007 [1984]. *Horizons*. ubu editions, http://www.ubu.com/ubu/pdf/higgins_horizons.pdf.
- McLUHAN, Marshall 1999 [1964]. *Understanding Media. The Extensions of Man*, MIT Press, Cambridge (MA) – London.
- MITCHELL, W. J. Thomas 1994. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*, The University of Chicago Press, Chicago – London.
- MÜLLER, Jürgen E. 1998. *Intermedialität als poetologisches und medientheoretisches Konzept. Einige Reflexionen zu dessen Geschichte = Intermedialität. Theorie und Praxis eines interdisziplinären Forschungsgebiets*, szerk. Jörg HELBIG, Erich Schmidt, Berlin, 31–40.
- MÜLLER, Jürgen E. 2010. *Intermediality and Media Historiography in the Digital Era*, Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies 2, 15–38.
- OOSTERLING, HENK 2003. *Sens(a)ble Intermediality and Interesse. Towards an Ontology of the In-Between*, Intermédialités 1, 29–46.
- PAECH, Joachim 2002. *Intermediale Figuration – am Beispiel von Jean-Luc Godards Histoire(s) du Cinéma = Mediale Performanzen. Historische Konzepte und Perspektiven*, szerk. Jutta EMING – Annette Jael LEHMANN – Irmgard MAASSEN, Rombach Litterae, Freiburg, 275–295.
- PETHŐ, Ágnes 2011. *Cinema and Intermediality. The Passion for the In-Between*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- PETHŐ, Ágnes 2014. *The Garden of Intermedial Delights. Cinematic „Adaptations” of Bosch, from Modernism to the Postmedia Age*, Screen 55/4, 471–489.
- PFEIFFER, Ludwig K. 2005 [1999]. *A mediális és az imaginárius*, ford. KERÉKES Amália, Ráció, Budapest.
- RAJEWSKY, Irina O. 2010. *Border Talks: The Problematic Status of Media Borders in the Current Debate about Intermediality = Media Borders, Multimodality and Intermediality*, szerk. Lars ELLESTRÖM, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2007. *A művészetek tudományközi kutatása = Űő., Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata*, Kalligram, Pozsony, 25–47.